

УДК 346.9:346.58(477)

КОЛО ПРАВОМОЧНИХ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ЗАХИСТІ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Т. Пристай

*Київський університет права НАН України
вул. Доброхотова, 7а, 03142 Київ, Україна
e-mail: vmtanya@ukr.net*

З'ясовується перелік осіб, які беруть участь у захисті прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. У контексті правовідносин з іноземним елементом зосереджено увагу на процедурах підтвердження дійсності іноземних офіційних документів.

Ключові слова: суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, захист прав та законних інтересів, іноземний елемент.

В процесі захисту прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності велике значення має діяльність правомочних осіб. Їхня діяльність спрямовується на відновлення порушених прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, або ж відвернення загрози такого порушення. М. А. Рожкова [1, с. 17] зазначає, що залежно від суб'єкта, який здійснює захист прав (суб'єкта застосування охоронних норм) визначається форма захисту. Так у межах форми захисту в будь-якому разі має бути вказано на коло уповноважених осіб, які мають право здійснювати захист.

Вивчення нормативного матеріалу засвідчило, що чіткий перелік осіб, які правомочні захищати суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у законодавстві України відсутній. Це, безумовно, знижує ефективність такого захисту. Більше того, враховуючи вступ України до Світової організації торгівлі, коло цих суб'єктів розширилося, оскільки для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності стала доступною також можливість звернення за захистом до уповноважених органів у межах цієї торговельної організації.

Окремі аспекти захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, в тому числі тих, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, досліджені в роботах таких українських та зарубіжних вчених, як: М. А. Рожкова, О. П. Загнітко, Т. Є. Абова, Л. М. Ніколенко, О. А. Беляневич, І. Г. Побірченко та інших науковців. Проте питання правомочних осіб, в процесі захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності окремо не висвітлювалось на сторінках наукової літератури. Зважаючи на це, метою цієї статті є з'ясування кола правомочних осіб, які беруть участь у захисті прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Для досягнення поставленої мети необхідним постає аналіз чинного законодавства України та міжнародної практики.

У Господарському кодексі України [2] захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, в тому числі тих, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, присвячена ст. 20. Проте у ній не визначено суб'єктів, що здійснюють цей захист. Натомість у главі 3 Цивільного кодексу України [3] передбачено, що захист цивільних прав та інтересів може здійснювати суд, Президент України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим або органи

місцевого самоврядування, нотаріус, або ж особа, чії права порушені самотійно. В контексті цього варто звернути увагу на застосовність Цивільного кодексу України до сфери господарювання. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самотійності їх учасників. Згідно з ч. 2 ст. 9 Цивільного кодексу України законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин, зокрема відповідно до ч. 2 ст. 4 Господарського кодексу України особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються Господарським кодексом. Вищий Господарський суд України в Інформаційному листі від 7.04.2008 р. № 01-8/211 «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» [4] спробував дати відповідь на питання про застосовність Цивільного кодексу України до господарської сфери. Суд зазначив, що якщо в Цивільному кодексі України містяться спеціальні норми щодо регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, то відповідно положення цих норм застосовуються до сфери господарювання.

Так захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання може здійснюватися особами, передбаченими у главі 3 Цивільного кодексу України. Зважаючи на те, що зовнішньоекономічна діяльність є одним із видів господарської діяльності, вказані органи мають право захищати права та законні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Проте, зважаючи на специфіку суб'єктів, про захист прав яких йдеться, відповідно до чинного законодавства України та міжнародної практики коло цих суб'єктів відносно захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є ширшим, ніж це передбачено Цивільним кодексом України. Зокрема, законодавчо встановлено (ст. 38 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»), що спори, які виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, іноземними суб'єктами господарської діяльності у процесі такої діяльності можуть розглядатися судами України, а також за згодою сторін спору Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України. [5] Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України є третейськими судами з розгляду зовнішньоекономічних спорів. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» арбітраж – це третейський суд, будь-який арбітр незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійною арбітражною установою [6]. Розглядаючи зазначені спори, вказані органи фактично з одного боку приймають рішення про застосування до правопорушника заходів господарсько-правової відповідальності, а з іншого – відповідно, здійснюють захист порушених прав та законних інтересів управленої сторони.

Відповідно до ст. 5 базового Закону зовнішньоекономічна діяльність може бути пов'язаною також із іноземними інвестиціями. Спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підлягають розгляду в судах України, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. Усі інші спори підлягають розгляду в судах України або за домовленістю сторін – у третейських судах, у тому

числі за кордоном [7]. Водночас, на підставі аналізу чинного законодавства можна виділити й специфічний орган, який здійснює захист прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності винятково в інвестиційній сфері. Це, зокрема, Міжнародний центр у справах врегулювання інвестиційних спорів, метою якого є забезпечення вирішення через примирення та арбітраж інвестиційних спорів. Правовий статус цього органу визначається Вашингтонською конвенцією про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, яка була ратифікована Україною 16 березня 2000 р.

Потрібно звернути увагу також на те, що 16 травня 2008 р. наша держава стала повноправним членом Світової організації торгівлі [8]. Однією з переваг для України після вступу в цю організацію є відкриття доступу до системи врегулювання суперечок в рамках СОТ [9, с. 3], та, відповідно, захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності від дискримінаційних дій стосовно них з боку інших країн-членів СОТ. Варто зазначити, що така категорія суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, як національні товаровиробники, права яких порушено, не можуть безпосередньо звернутися за захистом. Захистити порушені права зазначених суб'єктів має право лише держава шляхом ініціації процедури врегулювання суперечки в інтересах суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Згідно з Домовленістю про правила і процедури врегулювання суперечок від 15.04.1994 р. для реалізації цих правил і процедур в рамках СОТ засновується Орган з врегулювання суперечок [10]. На основі аналізу Домовленості можна стверджувати, що цей орган не здійснює фактичного розгляду спорів. Для цього безпосередньо він створює групи експертів (третейські групи). У випадку незадоволення рішенням групи експертів кожна зі сторін спору наділяється можливістю звернення до Апеляційного органу для перегляду спору. За результатами розгляду зазначені органи складають звіти, що мають бути затверджені Органом з врегулювання суперечок. Рішення у справі фактично є в положеннях звітів групи експертів та Апеляційного органу та містять рекомендації, які повинні бути виконані стороною, проти якої було подано скаргу. Для аналізованого механізму характерно, зокрема, що порядок розгляду спорів має обов'язкову юрисдикційну силу щодо зазначених документів [11, с. 113].

Так хоча Орган з врегулювання суперечок не здійснює фактичного розгляду спору, він приймає остаточне рішення по справі.

Водночас у межах СОТ передбачений альтернативний засіб врегулювання суперечок – арбітраж. Оскільки Домовленість про правила врегулювання суперечок не конкретизує регламент застосування цієї процедури, вона не дуже часто застосовується сторонами безпосередньо для врегулювання суперечок, але до неї звертаються за умови необхідності визначити тривалість строку, що надається відповідачеві для виконання рішення по справі, або з метою визначення рівня зведення нанівець/ушкодження переваг скажника [9, с. 11].

Серед органів державної влади, що уповноважені захищати права та законні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності необхідно відзначити Міжвідомчу комісію з міжнародної торгівлі. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі здійснює оперативне державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відповідно до законодавства України, ухвалює рішення про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидійних або спеціальних розслідувань та застосування, відповідно, антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних

заходів, приймає рішення про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань у межах компетенції, визначеної законами України. Так цей орган наділений повноваженнями для застосування таких засобів захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у сфері господарювання, як антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних заходів, заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів чи економічних угруповань у межах компетенції, визначеної законами України.

Цивільний кодекс України серед осіб, що мають право здійснювати захист виділяє також нотаріуса, який згідно зі ст. 18 Цивільного кодексу України здійснює захист шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадку та в порядку, встановленому законом. Нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості чи іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що від дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року [12]. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконавче провадження» виконавчі написи нотаріусів є виконавчими документами та, відповідно, підлягають виконанню державною виконавчою службою України [13]. Так ці акти наділені обов'язковим характером.

У контексті захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності доцільно зосередити увагу на виконанні цього нотаріального акта щодо іноземних суб'єктів господарської діяльності. Законом України «Про виконавче провадження» (ст. 80) передбачено, що під час виконання рішень щодо іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, які, відповідно, проживають (перебувають) чи зареєстровані на території України або мають на території України власне майно, яким володіють самостійно або разом з іншими особами, застосовуються положення Закону України «Про виконавче провадження». Якщо ж іноземний суб'єкт господарської діяльності має постійне місцезнаходження за кордоном, потрібно керуватися низкою міжнародних договорів, укладених Україною у сфері міжнародної правової допомоги, якими закріплено зобов'язання звернення до виконання нотаріальних актів щодо іноземних суб'єктів господарської діяльності, які мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України. Зокрема, кожна з Договірних Сторін на умовах, передбачених Конвенцією про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах СНД від 22.01.1993 р., визнає і виконує нотаріальні акти у відношенні грошових зобов'язань, винесені на території інших Договірних Сторін [14].

Потрібно відзначити, що нотаріальна діяльність у сфері захисту прав та законних інтересів не обмежена лише вчиненням виконавчих написів на боргових документах. Нотаріуси здійснюють посвідчення прав, а також юридичних фактів, що мають юридичне значення за допомогою надання їм юридичної вірогідності і тим самим вчиняючи дії, спрямовані на захист суб'єктів, про які йдеться. Оскільки йдеться про відносини, в яких є іноземний елемент, варто зосередити увагу на процедурах підтвердження дійсності іноземних офіційних документів. Тому, згідно із Законом України «Про нотаріат», нотаріуси приймають документи, складені відповідно до вимог іноземного права. Відповідно до законодавчих вимог (ст. 100 Закону України «Про нотаріат») документи, які складено за кордоном з участю іноземних властей або які від них

виходять, приймаються нотаріусами за умови їх легалізації органами Міністерства закордонних справ України.

Найпоширенішими способами підтвердження дійсності іноземних офіційних документів є консульська легалізація та проставлення апостиля. Консульська легалізація офіційних документів – це процедура підтвердження дійсності оригіналів офіційних документів або засвідчення справжності підписів посадових осіб, уповноважених засвідчувати підписи на документах, а також дійсності відбитків штампів, печаток, якими скріплено документ [15]. Відповідно до Інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном, затвердженої наказом МЗС України від 4.06.2002 р., консульську легалізацію здійснює уповноважений працівник Департаменту консульської служби МЗС України, Представництва МЗС на території України або консульська посадова особа закордонної дипломатичної установи України.

Бажаючи скасувати вимогу дипломатичної або консульської легалізації іноземних офіційних документів 5.10.1961 р. у Гаазі було підписано Конвенцію, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, до якої Україна приєдналася 10.01.2002 р. Ця Конвенція поширюється на офіційні документи, складені на території однієї з договірних держав і мають бути представлені на території іншої договірної держави. Відповідно до аналізованого міжнародно-правового документа, кожна з договірних держав звільняє від легалізації документи, на які поширюється ця Конвенція і які мають бути представлені на її території [16]. Для цілей цієї Конвенції під легалізацією розуміємо тільки формальну процедуру, що застосовується дипломатичними або консульськими агентами країни, на території якої документ має бути представлений, для посвідчення автентичності підпису, якості, в якій виступала особа, що підписала документ, та, відповідно, автентичності відбитку печатки чи штампу, якими скріплено документ. Конвенція вводить спрощену процедуру посвідчення – проставлення штампу апостиля. При цьому якщо закони, правила або практика, що діють в державі, в якій документ представлений, або угода між двома чи декількома договірними державами скасовують чи спрощують цю формальну процедуру або звільняють сам документ від легалізації проставлення штампів апостиля не може вимагатися. Згідно зі ст. 1 дія конвенції поширюється і на нотаріальні акти. Зокрема, як вже було зазначено, у межах СНД діє Конвенція «Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах» 1993 р., що була ратифікована *Україною 10.11.1994 р.* Відповідно до ст. 13 зазначеної Конвенції документи, що на території однієї з договірних сторін розглядаються як офіційні документи, користуються на територіях інших договірних сторін доказовою силою офіційних документів і не потребують спеціального посвідчення.

На основі наведеного вище до осіб, які відіграють важливу роль у захисті прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності варто зачислити:

- суди України;
- комерційні арбітражі;
- Міжнародний центр у справах врегулювання інвестиційних спорів;
- Орган з урегулювання суперечок СОТ та оперативний арбітраж у рамках системи СОТ;
- Президента України;
- органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим або органи місцевого самоврядування;
- нотаріусів;

– суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які мають право самостійно захищати свої порушені права та законні інтереси;

– інші органи, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України.

Так, коло правомочних осіб в процесі захисту прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є ширшим ніж це передбачено в Главі 3 Цивільного кодексу України. Виокремлення в межах даної статті суб'єктів, що відіграють важливе значення у відповідному процесі, не претендує на вичерпність та ще раз підкреслює необхідність подальших наукових досліджень відповідних питань.

Список використаної літератури

1. Рожкова М. А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М. А. Рожкова. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 17.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
4. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України : Інформаційний лист Вищого Господарського суду України від 7.04.2008 р. № 01-8/211. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
5. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 10.04.1991 р. № 959-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
6. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 р. № 4002-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
7. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
8. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі 5.02.2008 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
9. Пода Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Т. О. Пода. – К, 2008. – 23 с. – С. 3.
10. Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
11. Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процес (Академический курс) : учебник / Г. М. Вельяминов. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – С. 113.
12. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
13. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
14. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
15. Інструкція про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном, затверджена наказом МЗС України від 04.06.2002 р. № 113. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
16. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 05.10.1961. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua

**КРУГ ПРАВОМОЧНЫХ ЛИЦ, УЧАСТВУЮЩИХ
В ЗАЩИТЕ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ СУБЪЕКТОВ
ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Т. Пристай

*Киевский университет права НАН Украины
ул. Доброхотова, 7а, 03142 Киев, Украина*

Выясняется перечень лиц, которые принимают участие в защите прав и законных интересов субъектов внешнеэкономической деятельности. В контексте правоотношений с иностранным элементом сосредоточено внимание на процедурах подтверждения подлинности иностранных официальных документов.

Ключевые слова: субъект внешнеэкономической деятельности, защита прав и законных интересов, иностранный элемент.

**SCOPE OF CAPABLE PARTICIPANTS IN THE PROCESS
OF PROTECTION OF RIGHTS AND LEGAL INTERESTS
OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY SUBJECTS**

Т. Prystay

*Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
str. Dobrokhotova, 7a, UA – 03142 Kyiv, Ukraine*

The list of participants in the process of protection of rights and legal interests of foreign economic activity subjects is defined. In the context of legal relations with a foreign element, specific attention is paid to the procedures of validity confirmation of foreign official documents.

Key words: subject of foreign economic activity, protection of rights and legal interests, foreign element.

*Стаття: надійшла до редакції 05.04.2013
прийнята до друку 29.04.2013*